

KIELEN JA YHTEISKUNNAN ANALYYSIN TEORIASTA JA METODOLOGIASTA

PEKKA PÄLLI

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
TAMPEREEN YLIOPISTOSSA
7. MAALISKUUTA 2003

Aika ajoin käytännössä jokainen tieteenala joutuu käymään keskustelua alansa tutkimuskohteista ja niistä menetelmistä, joilla se koettaa tehdä selkoa kohteistaan. Usein nämä keskustelut heijastelevat suuriakin tutkimusparadigman muutoksia eli tutkimuskohteiden ja tutkimusmetodien radikaaliakin uudelleen määrittelemistä.

Tutkimustavoitteiden ja tutkimuskoh- teiden muutoksiin ja uusiin määrittelyksiin liittyy luontevasti myös soraääninen kes- kustelu, jossa käytetään puheenvuoroja sii- tä, mikä on oikein ja mikä väärin — tai mikä on tieteenalalla sallittua tai mikä on mah- dollista. Tällaisia keskusteluja ja väittelyjä on käyty suomalaisessa kielentutkimukses- sa toki eri aikoina, mutta etenkin 1990-lu- vun loppupuolella ja 2000-luvun alussa on keskustelu ollut vilkasta. Uusimpia keskus- teluja ovat kirjoittaneet etenkin tekstintut- kimuksen, kriittisen lingvistiikan, keskus- teluntutkimuksen ja diskurssintutkimuksen alueet, joissa on usein nähty tutkimuskoh- teena kielen sijasta jokin sosiaalinen tai yhteiskunnallinen ilmiö. Kieli ja kielen- käyttö on tällöin nähty joko välineenä, jon-

ka kautta näitä ilmiöitä voidaan selittää, tai — toisella tapaa korostaen — kieli on näh- ty sellaisena tulkinnan kohteena, johon yh- teiskunnalliset asiat sisältyvät.

Kieli itsessään ei ole enää itsestään sel- västi ollut esimerkiksi mainittuja suuntauk- sia harjoittaneiden kielentutkijoiden kohde, vaan kohde on voinut ja voi olla joltain kannalta katsoen sosiaalinen, joltain kan- nalta katsoen kenties kognitiivinenkin asia tai ilmiö: vaikkapa yhteenkuuluvuus, inter- subjektiivisuus, sosiaalinen pääoma, työ, talous, arvot, ideologia, asenteet ja asenteel- lisuus tai esimerkiksi yhteiskunnallinen eriarvoisuus. Huomionarvoista tällaisissa tutkimuskohteissa ei ole se, että ne olisivat kielen ulkopuolella. Sen sijaan se, että koh- teet ovat joidenkin muiden alojen kuin kie- litieteen keskeisesti tutkimia, on kielentut- kimuksellisellekin ongelmanratkaisulle kes- keistä.

Olisi perustavasti väärin kuvata tutki- mustavoitteita tietyissä kielentutkimuksen traditioissa sanoen, että niissä huomio on kielen sijasta kielenulkoisissa asioissa, kie- lenulkoisessa sosiaalisessa todellisuudessa tai yhteiskunnassa kielen ulkopuolella. Kie- lentutkimus, jonka kohteena on periaattees- sa muu kuin kieli, vain määrittelee kielen ja kielenkäytön suhteessa sosiaaliseen maa-

ilmaan perustavanlaatuisesti eri tavoin kuin sellainen kielitiede, joka korostaa kielen olevan oma itsenäinen kokonaisuutensa. Yhteiskunta ja kulttuuri, laajasti puhuen sosiaalisuus, ei siis ole kielen ulkopuolinen asia vaan yhtäältä latautuneena ja olemassa kielessä. Toisaalta sosiaalisuus on jatkuvasti rakennettavana ja muokattavana aktualisessa kielenkäytössä. Tällaisesta ajattelusta käsin myös kielentutkijan on suoraan välttämätöntä ottaa huomioon ja jopa analyysin kohteeksi se sosiaalinen ulottuvuus, jossa kieltä käytetään, ja ne merkitystehtävät, joihin kieltä käytetään.

Näin ollen sosiaalisia ilmiöitä ei voi erottaa kielenkäytöstä. Tämähän on otettu keskeiseksi lähtökohdaksi niissä lukuisissa yhteiskuntatieteellisissä suuntauksissa, joissa erilaisten kielellisten aineistojen, jollain tapaa kielenkäytön, kautta on alettu tarkastella yhteiskunnallis-sosiaalisia ilmiöitä.

Tieteenfilosofisesti ja metodologisesti yhteiskuntatieteellisiä kielen ja sosiaalisen maailman yhdistämään pyrkiviä näkökulmia voidaan kuvata siten, että niissä on menetelmällisesti siirrytty niin kutsutuista kovista menetelmistä pehmeisiin. Tilastojen, laskennallisuuden, ylipäätään luonnontieteiden ja luonnontieteellisen positivistisen metodologian jäljittelyn sijasta on ryhdytty korostamaan kvalitatiivista tulkintaa ja ymmärtämistä.

Samaan aikaan ovat yhteiskuntateoriasa nousseet keskeisiksi erilaiset sosiaalista toimintaa korostavat näkemykset. Niissä siis olennaisilta osin hylätään se sosiaalisen rakenteen näkemys, jossa yhteiskunnan ja sosiaalisten ilmiöiden nähdään kiinnittyvän suhteellisen pysyviin muotoihin ja rakenteisiin, jotka sitten eri tavoin heijastuvat jopa yksilöihin. Sen sijaan ilmiöt ja niiden merkitykset nähdään sosiaalisen toiminnan kautta, ja kielellä nähdään olevan keskeinen rooli sosiaalisessa toiminnassa. Kieli toimii

yhteiskunnallis-sosiaalisten ilmiöiden luonteen ja merkitysten rakentajana.

Yhteiskuntateoria, sen muutokset ja uudet suuntauukset, on otettu tavallaan impliisisti huomioon myös suomalaisessa kielen tutkimuksessa: esimerkiksi keskustelunanalyysi nojaa vahvasti näkemyksiin, joissa toiminnan merkitys nähdään vuorovaikutuksen kautta. Vähintään yhtä selvästi esimerkiksi tekstintutkimus tai diskurssianalyysi ovat merkinneet taustalla olevan yhteiskuntateoriasa osalta harppausta sosiaalisesta rakenteesta sosiaaliseen toimintaan.

Kun nyt arvioidaan näitä kielentutkimuksesta innostuneita harjoittajia keränneitä suuntauksia, joissa pääpaino näyttäisi olevan jossain muualla kuin kielessä, kritisoidaan samalla ja ollaan ehkä ymmärtämättäkin yhteiskuntatieteiden tieteenfilosofiassa tapahtuneita paradigmanvaihdoksia. Yhteiskuntateoriaa on nimittäin kyllä monissa fennistisissäkin tutkimusaloissa ymmärretty, mutta tämä ymmärrys ja yhteiskuntateorian hyödyntäminen on koskenut ensisijaisesti sitä osaa yhteiskuntateoriasta, jossa yhteiskuntarakenteen on nähty irrallaan kielestä ja toiminnasta.

Esimerkiksi käy mainiosti perinteinen sosiolingvistiikka, joka lähtökohtaisesti kytki kielen — kielessä ilmenevän vaihtelun — kielenulkoisiin kehyksiin. Kielenulkoiset kehykset ja niiden teoretisointi samoin kuin koko tutkimusmetodologia olivat sosiolingvistiikan kukoistuskaudella 1970- ja vielä 1980-luvullakin jokseenkin luontevasti yhteydessä juuri sosiaalista rakennetta korostaviin yhteiskuntateorioihin. Varsin selvästi variationistisen sosiolingvistiikan kehyksestä käsin kohdistettiin analyysi sellaisiin kohteisiin, jotka olivat selvästi — yhteiskuntarakennetta korostavan yhteiskuntateorian kautta nähtynä — kielen ulkopuolella.

Samaan tapaan voidaan puhua soveltavasta kielitieteestä, jonka perusmääritelmä

mässä koko alue hahmottuu siten, että se tavoitteiltaan eroaa kielitieteestä: soveltavan kielentutkimuksen tavoitteiden voidaan katsoa olleen kielen ulkopuolella, kieltä käyttävässä yksilössä tai yhteisössä — useimmiten jonkin käytännönläheisen ongelman ratkaisemisessa. Mikäli siis soveltava kielitiede tai sosiolingvistiikka asetettaisiin tieteenfilosofisesti yhteiskuntateorian yhteyteen, niiden voi kummankin nähdä varsin selvästi edustavan sellaista perinnettä, jossa yhteiskunta ja yksilöt, kulttuuri, instituutiot, karkeasti ottaen mitkä tahansa sosiaaliset tai kognitiiviset ilmiöt tai prosessit, ovat irrallaan kielestä.

Tällaiseen ajatteluun ei suuresti ole aikanaan eikä välttämättä kovin paljolti vieläkään kohdistettu kritiikkiä. Nähdäkseni tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että hyväksytyt ja ennen kaikkea ymmärretyt ovat olleet perinteisen sosiolingvistiikan ja soveltavan kielitieteen hyödyntämät yhteiskunta- tai muut teoriat samoin kuin niiden käyttämät tutkimusmenetelmät sekä kaiken tämän taustalla oleva tieteenfilosofia. Sen sijaan suomalaisessa kielentutkimuksessa eivät vanhan sosiaalista rakennetta korostavan yhteiskuntateorian jälkeiset teoriat ja niiden tieteenfilosofiat ole vielä tulleet niin tutuiksi, että kielentutkimuksen paradigma pystyisi purematta nielemään uudempaa yhteiskuntateoriaa hyödyntävän kielentutkimuksen.

Mutta väistämättä kieltä ja sosiaalista toimintaa yhdistäviä näkemyksiä on tunkeutunut myös fennistiikkaan, muun muassa aiemmin mainitsemieni tekstintutkimuksen, keskusteluanalyysin ja osin diskursiintutkimuksenkin myötä. Tämä on totta kai tarkoittanut sitä, että uudenlaiset yhteiskuntateoriat ja niiden tieteenfilosofiat ovat nykypäivää fennistiikassakin. Merkille pantavaa on kuitenkin se, miten vähän suomalainen kielentutkimus on taustalla vaikuttavaa yhteiskuntateoriaa ja tieteenfiloso-

fiaa kommentoinut. Osin tästä vähäisestä kommentoinnista johtuukin se, että monet sosiaalista toimintaa ja kielen ja sosiaalisen maailman yhteyttä korostavat ajattelutavat herättävät helposti epäluuloja fennistiikan kentällä. Tosin ja tietenkin käytännössä tehty ja tehtävä tutkimus selventää yhteiskunnasta kiinnostuneen kielentutkimuksen tieteenfilosofiaa ja metodologiaa. Eniten siis itse tutkimukset antavat muodon ja hahmon sille, miten suomalainen kielentutkimus sullattaa ja ottaa käyttöönsä kielen ja sosiaalisen tason yhdistävän yhteiskuntateorian.

Viittaamatta suoranaisesti yhteiskuntateoriaan on asiaan liittyvää keskustelua viime aikoina käyty kielentutkimuksessa erityisesti käsitteiden kielen rakenne ja kielen käyttö suhteen kautta. Rakenteen ja käytön suhde näyttääkin erilaisia keskusteluja seurattessa olevan edelleen se kriittinen kohta, johon kaivataan sekä teoreettista että empiiristä selvennystä.

Ensinnäkin yhteiskuntateoria tai yhteiskuntatieteinen kielen analyysi ei ole lingvistikalta kannalta katsoen pystynyt huomiomaan ja perustellusti käyttämään lingvististä tietoa, tietoa kielen rakenteesta ja sanastosta. Toisaalta myös se osa kielentutkimusta, joka on siirtänyt tutkimuskohteensa ponnekkaasti kielen käyttöön ja käytössä luotuihin yhteiskunnallisiin, sosiaalisiin ja kulttuurisiin seikkoihin, on joskus tietoisestikin jättänyt lapsipuolen asemaan sen rakenteellisen — myös merkitysrakenteellisen — tiedon, jota kielestä on jo itse kieleen keskittyvän tutkimuksen kautta tarjolla.

Tätä taustaa vasten ei ole ihme, että kielen rakenteellista tietoa löyhästi käsittelevää tai jopa kokonaan huomiotta jättävää tutkimusta on vaikea nähdä lingvistikasta perusteltuna. Kielentutkijan perustehtävä on kertoa jotain kielestä. Silloinkin, kun kysymys on käyttöä ja toimintaa ja kielen ja sosiaalisen tason erottamatonta liitosta korostavasta tutkimuksesta, on kielentutki-

muksen tehtävänä kertoa siitä, miten sosiaalisuus, sosiaalisuus laajasti määriteltynä, jo kielen rakenteeseen nivoutuu.

Eri asia on sitten se, että niin suomen kielen käyttöä tutkivat suomen kielen tutkijat kuin esimerkiksi suomalaista yhteiskuntaa tutkivat sosiologitkin kyllä puhaltavat samaan hiileen, mikäli molemmat toimivat samasta yhteiskuntateoreettisesta ja tieteenfilosofisesta kehyksestä käsin. Mutta samaan hiileen puhaltamisessakin voidaan nähdä omat tieteenaloittaiset roolinsa: suomen kielen analysoijan muitakin analyyssejä hyödyttävä ja niitä perusteleva tehtävä on osoittaa, millaisia tulkinallisia resursseja kielelliset seikat ovat. Kenties enemmän yhteiskuntatieteilijän tehtävä on tulkita näitä resursseja suhteessa johonkin, jota voidaan kuvata yhteiskunnalliseksi tai sosiaaliseksi.

Kielentutkimuksen kannalta kysymys ei kuitenkaan ole pelkästään siitä, että kielen kytkeminen sosiaaliseen tasoon olisi vain antajan asemassa, hyödyntäisi vain mainittuja, lähtökohtaisesti sosiaalisen tason kysymyksiä esittäviä tutkimusaloja. Tieto itse kielestä, kieliopista, sanastosta sekä kaikkienensa kielen rakenteesta lisääntyä myös, kun tutkimuskysymyksiä kohdis-

tetaan niin sanotusti sosiaaliselle alueelle.

Molempia tehtäviä ja osaamisalueita tarvitaan, jotta yhteiskuntaa kohti kurottava kielentutkimus tai kielellisen käänteeseen kokenut yhteiskuntatutkimus olisivat teoreettisesti ja empiirisesti tukevalla pohjalla. Yhdistämisestä on suomen kielen tutkimuksessa vielä suhteellisen vähän esimerkkejä, mutta väistämätöntä on, että näitä esimerkkejä ja malleja alkaa tulla tekstien tutkimusten, diskurssintutkimuksen ja muiden pragmaattisten alojen harrastuksen lisääntyneenä suomalaisten lingvistien piirissä.

Väitöskirjatutkimukseni *Ihmisryhmä diskurssissa ja diskurssina* on teoreettisesti ja empiirisesti puheenvuoro juuri siinä keskustelussa, jota käydään lingvistiksestä ja yhteiskunnallisesta selittämisestä. Nähdäkseni molemmat ovat yhtä tärkeitä puolia ottaa huomioon silloin, kun katsotaan kieltä käytössä. Tällöin kielentutkija ei tule toimeen vain kielen rakenteellisella tiedolla ja kyvyllä analysoida kielen rakenteita. Kielenkäyttöä analysoiva kielentutkija tarvitsee yhteiskuntateoriaa ja muualta kuin kielitieteestä tuttuja käsitteitä, ja mikä tärkeintä, hän tarvitsee analyysiinsa sellaista kulttuurista tietoa, joka ei ole ilmipantuna pelkästään kieleen. ■

PEKKA PÄLLI *Ihmisryhmä diskurssissa ja diskurssina*. Acta Universitatis Tamperensis 910. Tampere: Tampere University Press 2003.

Kieli- ja käännöstieteiden laitos, suomen kielen ja yleisen kielitieteen jaos, 33014 Tampereen yliopisto

Sähköposti: *pekka.palli@uta.fi*